مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024
۹۵-۱۱۳
تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۰۸ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۳/۰۹/۲۷

پویش محیطی بر شاخص‌های سلامت شهریِ متأثر از کیفیت محیطی در هسته مرکزی شهر قم

دکتر علی مهدی*: دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

سلامت شهری و شهروندان، از برجسته‌ترین مفاهیم و خروجی‌های مدیریت شهری و برنامه‌ریزی استراتژیک کشور است که سنجش عینی و عملیاتی آن، ابعاد تازه و قابل‌تأملی در زمینه تحقق حقوق شهروندی به‌ویژه در زمینه عملگراهای حوزه مدیریت شهری به دست خواهد داد. پژوهش حاضر با این هدف که امروزه انعکاس حقوق شهروندی در عرصه سلامت شهری به‌ویژه از منظر قانون و عملگراهای آن، چه آثار و نتایجی عینی بر زندگی اجتماعی و شهری محدوده مرکزی شهر قم داشته است، به بررسی این مهم پرداخته است. در این پژوهش که از نوع مطالعات کاربردی و بر مبنای روش مطالعات پیمایشی، توصیفی – تحلیلی استوار است، تعداد ۳۸۴ پرسشنامه در میان شهروندان منطقه توزیع و در کنار مصاحبه، مشاهده، تصویربرداری، چارچوب اصلی تحلیل داده‌های خام را تشکیل دادند. نتایج این پژوهش با رویکرد مطالعات عینی سنجی مصادیق سلامت شهری از منظر ابعاد محیطی در محدوده مرکزی شهر قم با استفاده از نرم‌افزارهای Lisrel و SPSS نشان می‌دهد علیرغم مرکزیت این منطقه به صورت جزئی و اهمیت شهر قم در سطح کلان و کشوری به عنوان یکی از شهرهای مهم مذهبی – توریستی ایران و جهان تشیع با وجود بهبود نسبی نسبت به سال‌های قبل، همچنان با چالش‌های آشکار و نهانی در حوزه مسائل کالبدی، محیطی و بصری مواجه است که زمینه را برای بروز برخی چالش‌های سلامت اجتماعی، روانی و جسمانی شهروندان و به‌تبع آن عدم سرزندگی و نشاط شهری برای شهروندان این منطقه ایجاد نموده است.

واژگان کلیدی: سلامت شهری، کیفیت محیطی شهر، مدیریت سلامت شهری، هسته مرکزی کلانشهر قم.

Environmental survey on urban health indicators affected by environmental quality in the central core of Qom city

Abstract

Urban and citizen health is one of the most prominent concepts and outputs of urban management and strategic planning in the country, and its objective and operational assessment will provide new and noteworthy dimensions in the field of realizing citizen rights, especially in the field of urban management pragmatists. The present study aims to examine what objective effects and results the reflection of citizen rights in the field of urban health, especially from the perspective of law and its pragmatists, has had on the social and urban life of the central area of Qom city. In this study, which is an applied study and is based on the descriptive-analytical survey method, 384 questionnaires were distributed among the citizens of the area, and along with interviews, observations, and imaging, they formed the main framework for analyzing raw data. The results of this research, with the approach of objective studies of urban health instances from the perspective of environmental dimensions in the central area of Qom city using Lisrel and SPSS software, show that despite the centrality of this region in detail and the importance of Qom city at the macro and national levels as one of the important religious-tourist cities of Iran and the Shiite world, despite relative improvement compared to previous years, it still faces obvious and hidden challenges in the field of physical, environmental and visual issues, which has created the basis for some challenges to the social, mental and physical health of citizens and, consequently, the lack of urban vitality and vitality for the citizens of this region.

Keywords:urban health, environmental quality of the city, urban health management, central core of Qom metropolis.

* نویسنده مسؤول: ga.mahdi@ut.ac.ir

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

مقدمه

اهمیت موضوع و ارتباط تنگاتنگ دو مقوله حقوق شهروندی، قوانین و مبانی حقوق شهری و البته سلامت شهری باعث شده که امروزه مفهوم قلب شهری در بیش از ۴۰ کشور دنیا از جمله کشورهای کانادا، کلمبیا، اندونزی، فیلیپین و سریلانکا با محوریت موضوع رفع نابرابری‌های محیطی و بهداشتی و کمک به ذینفعان محلی موردتوجه قرار بگیرد (Prasad Etal,2015:238). از همین رو، برای بسیاری از دولت‌ها، آگاهی بخشی روزافزون در مورد اهمیت ایجاد بستر سلامت شهری به عنوان یکی از اجرای اصلی حقوق شهری و شهروندی، به یکی از وظائف اصلی دولت‌ها در ارتباط با شهروندان بدل شده و درنهایت موجب ایجاد فشار جهت تبیین رویکردهای جدید در مطالعات و برنامه‌ریزی دولتی و شهری گردیده است (vez-Mauriz ,2017:5 Etal). سلامت شهری، رویکردی متأثر از آرمان حقوق شهروندی در مطالعات شهری، محیطی و اجتماعی است که با خصیصه‌ی بین‌رشته‌ای، منشأ آثار کاربردی در حوزه توسعه سلامت ملت و دولت خواهد بود (Bosch & Sang,2018:374).

در این خصوص، دولت‌های اروپایی به عنوان پیشگامان مطالعات حقوق شهروندی و سلامت شهری، متعهد شده‌اند که تا سال ۲۰۳۰ میلادی، تعهدات خود در خصوص ارتقای سلامت، امنیت و ارتقای حقوق شهروندی را در شهرهای خود را به ثبت برسانند (Ahmed Etal,2017:398) و در برنامه‌ریزی شهری، مسائل مربوط به سلامت و را با استفاده از رویکردهای جامع و با مداخلات چندبعدی و چندگانه از مجموعه عوامل درونی و بیرونی محیطی مطرح نمایند (Ándrianou & Makris,2018:964). البته پرواضح است که نگرشی عمیق بر مقوله حقوق شهروندی در حوزه سلامت شهری در یک اجتماع سالم، صرف نبود بیماری نیست. بلکه شهروندان شهری که از آرمان سلامت شهری مبعث رعایت حقوق شهروندی رد مبادی قانونی خود برخوردارند، باید از قابلیت و کیفیت زندگی در بروز خلاقیت، احساسات، توانمندی‌های و نشاط شهری بالایی برخوردار باشند (قدمی و همکاران،۱۳۸۹: ۳). براساس گزارش سازمان جهانی بهداشت، سلامت نه‌تنها به سلامت فردی اطلاق می‌شود، بلکه شامل احساس رضایت و شادمانی جسمی، روانی و اجتماعی هر فرد در زندگی است (Kiper & Baris,2009: 1399).

موضوع حقوق شهروندی و ارتباط مستقیم آن با سلامت شهری در قوانین شهرداری‌های کشور، از این جهت مهم به نظر می‌رسد که در حال حاضر در بسیاری از کشورها، جمعیت شهرنشین به‌تبع رشد جمعیت و افزایش مهاجرت به شهرها، روزبه‌روز در حال افزایش است، به‌طوری که بر مبنای گزارش چالش شهری (City Alliance,2004:62) دو میلیارد نفر طی یک نسل به جمعیت شهرنشین جهان افزوده شده است که ۹۸ درصد از این افزایش مربوط به کشورهای درحال‌توسعه است (صرافی و همکاران ۱۳۸۸: ۶۶)؛ بنابراین با توجه به حجم بالای شهرنشینی، ملزومات، امکانات و لزوم تعامل این جمعیت عظیم شهرنشین در کشورهای جهان، نیازمند وجود قوانین و چارچوب مشخص حمایتی و البته تنبیهی می‌باشیم که بسیاری از این موارد در قالب قوانین مدنی، حقوقی، اداری، شهرداری و... گنجانده شده است. پژوهش حاضر با علم به ارتباط تنگاتنگ قوانین موجود در حوزه حقوق شهری و شهروندی و سلامت شهری، تحت تأثیر نظریه‌ها و دیدگاه‌های جدید در ارتباط با مسائل اجتماعی، شهری و شهروندی قرار گرفته و این امر ضرورت پژوهش در مورد حقوق شهروندی را بیشتر جلوه می‌کند (هزارجریبی و بمانیان،۱۳۹۰: ۲).

تعاریف، مفاهیم و مبانی نظری پژوهش

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش تحقیق آن نیز که بر پژوهش موردی استوار است، توصیفی- تحلیلی می‌باشد. در این راستا با هدف مطالعه و بررسی موضوع این تحقیق، به مرور اسناد موجود در قوانین شهرداری، مبانی نظری از روش کتابخانه‌ای و به منظور کسب داده‌های موردنیاز از شهروندان، به شیوه پیمایشِ میدانی بهره گرفته شده است. به‌طوری که ۳۸۴ پرسشنامهٔ براساس مدل کوکران، به صورت نمونه‌گیری تصادفی در میان جامعه آماری توزیع گردید. در این مطالعه با توجه به اینکه واحد تحلیل، صاحبان کسبه و واحدهای تجاری کوچک، سرپرست‌های خانوار و همچنین عابرین و مسافران می‌باشد، پرسشنامه تهیه شده در میان این چهار گروه توزیع گردید و در اثنای کار استفاده از روش مصاحبه نیز به عنوان یکی از روش‌های اصلی دستیابی به اهداف تحقیق مورد استفاده قرار گرفت. در همین راستا تیمی ۸ نفره از دانشجویان دانشگاه شهر قم تشکیل و در مطالعات دورهای و منظم، به جمع‌آوری داده‌های موردنیاز از مناطق مورد مطالعه پرداختند و درنهایت جهت تحلیل و آنالیز داده‌های بدست آمده با استفاده از نرم‌افزار SPSS ،ArcGIS و Lisrel به تشریح سؤالات مطرح شده و نیز توضیح وضعیت موجود محدوده از منظر بررسی برخورداری از آرمان حقوق شهروندی به‌ویژه از منظر توجه به سلامت شهری پرداخته شده است.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

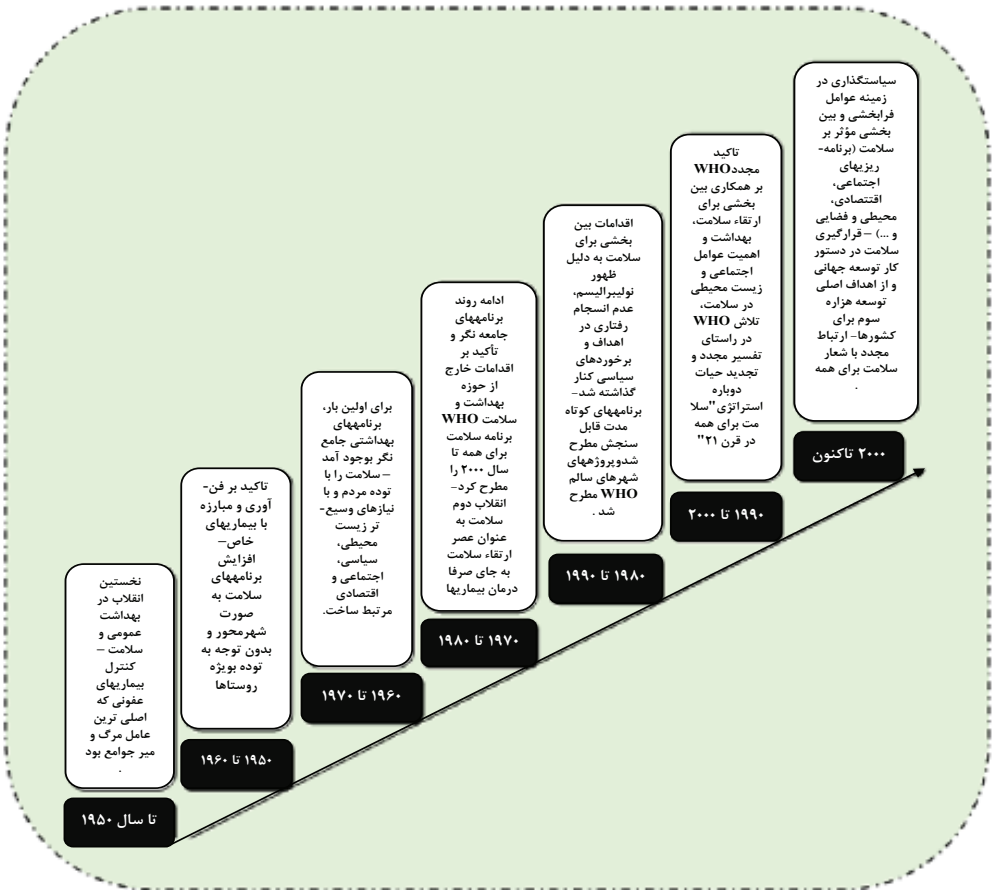

شکل ۱: روند گرایشات زمانی در مفهوم سلامت شهری متأثر از نقش دولت و قوانین
مأخذ: (نگارنده، ۱۴۰۳: اقتباس از تاجدار و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۳).

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

یافته‌های تحقیق

مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های محیطی از دیدگاه شهروندان منطقه

بررسی مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های محیطی از دیدگاه شهروندان به عنوان متغیر یک متغیر بسیار مهم در ارتباط با عملکرد مدیریت شهری در احقاق حقوق شهروندی ساکنین محدوده، شامل ۹ زیرشاخص و در قالب ۳۳ گویه در سطح سنجش ترتیبی مقیاس طیف لیکرت و در قالب پنج گزینه (خیلی زیاد=۵، زیاد=۴، متوسط=۳، کم=۲ و خیلی کم=۱) است.

جدول ۱: توزیع فراوانی نظرات پاسخگویان در رابطه با مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های محیطی از دیدگاه شهروندان منطقه

زیرشاخص	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		میانگین
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
پارک، فضای سبز و پوشش گیاهی	-	-	۱۲	۲۳/۱	۲۱	۴۰/۴	۱۷	۳۲/۷	۲	۳/۸	۲/۸۲
دفع آب‌های سطحی	-	-	۱۵	۲۷/۷	۱۶	۳۱/۴	۲۰	۳۷/۰۳	-	-	۲/۶۸
گردوخاک	۹	۱۷/۳	۲۷	۵۱/۹	۷	۱۳/۵	۳	۵/۸	۶	۱۱/۵	۳/۵۷
آرامش محیطی	۲۰	۳۸/۵	۱۴	۲۶/۹	۱۷	۳۲/۷	۱	۱/۹	-	-	۴/۰۱
هماهنگی محیط با خواست ساکنین	-	-	۶	۱۱/۵	۳۱	۵۹/۶	۱۱	۲۱/۲	۴	۷/۷	۲/۷۵
آب	۷	۱۳/۵	۲۶	۵۰	۷	۱۳/۵	۸	۱۵/۴	۴	۷/۷	۳/۴۶
هوا	۱۵	۲۸/۸	۱۳	۲۵	۱۳	۲۵	۳	۵/۸	۸	۱۵/۴	۳/۴۶
صوت	۱۶	۳۰/۸	۱۱	۲۱/۲	۲۱	۴۰/۴	۱	۱/۹	۳	۵/۸	۳/۶۹
فضاهای غیرقابل دفاع	۳	۵/۸	۲۱	۴۰/۴	۱۹	۳۶/۵	۶	۱۱/۵	۳	۵/۸	۳/۲۸
رضایت از مدیریت شهری در ایجاد شاخص‌های محیطی مؤثر در سلامت	-	-	-	-	۱۵	۲۹/۴	۱۳	۲۵/۵	۲۳	۴۵/۱	۱/۸۴

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

در این زمینه، نتایج مطالعات نشان می‌دهد که وضعیت امروزین منطقه شهری قم از حیث سرانه فضای سبز که یکی از عوامل بسیار مهم در دستیابی به حقوق شهروندی باشد، ۲/۵۵ مترمربع به ازای هر نفر است. این میزان اگرچه در قیاس با بسیاری از مناطق دیگر شهر قم از وضعیت مناسبی برخوردار است، اما این سرانه در قیاس با متوسط سرانه فضای سبز در کشورهای اروپایی (۲۵-۱۰ مترمربع) و کشور ایران (حدود ۳-۵ مترمربع)، کمتر است. نتایج جزئی این مطالعه در خصوص پوشش گیاهی مناسب در محله و دسترسی بدان، ظاهر و طراحی مناسب، تنوع گل و گیاه، محیطی مناسب جهت ورزش محوطه فضای سبز، نشان می‌دهد که میزان رضایت شهروندی در این حوزه کمی پایین‌تر از حد متوسط است. نقد و تضاد بسیار جدی در این حوزه، آن هم در منطقه‌ای که کاملاً جنبه توریستی داشته و مسافران مختلفی از نقاط مختلف دنیا برای مقاصد گردشگری به این شهر و بخصوص هسته مرکزی شهری مسافرت می‌کنند، سرانه موجود فضای سبز، میزان رضایتمندی و البته مشاهدات و تفاسیر نگارنده در حوزه دسترسی، کاربردی بودن و البته کیفیت عملکرد فضای سبز موجود منطقه است. مشاهدات ابتدایی از بوستان آستانه و بوستان باغراه، اساساً بوستان و پارک خاصی در منطقه مشاهده نمی‌گردد. چنانچه اشاره شد سرانه فضای سبز این منطقه ۲/۵۵ مترمربع به ازای هر نفر است که این مهم اگرچه ممکن است در عمل نیز کاملاً تأیید گردد ولی باید دقت نمود که قسمت قابل‌توجهی از سرانه فضای سبز مذکور، در کف رودخانه قمرود که امروز به محلی برای عبور و مرور و البته احداث منوریل قم بدل شده، تبدیل گردیده است. در چنین فضایی که مردم به‌ندرت از فضای سبز داخل رودخانه استفاده می‌نمایند، عملاً مقوله دسترسی مناسب به عنوان یکی از محورهای اصلی دستیابی به حقوق شهروندی زیر سؤال است. از این‌رو، دو موضوع بسیار مهم در خصوص فضای سبز منطقه و نحوه دسترسی کاربران به آن مطرح می‌شود. ابتدا اینکه توزیع مناسبی در خصوص پراکنش مناسب فضای سبز منطقه به‌ویژه در اطراف حرم حضرت معصومه مشاهده نمی‌شود و همین موضوع از کیفیت محیطی هسته اصلی و تاریخی این شهر کاسته است. دوم اینکه شهروندان را از محیط، خسته و فراری می‌نماید و مسافران شهرهای دیگر را نیز نسبت به ایجاد فضای خاطره‌انگیز، زیبا و چشم‌نواز محروم و خسته می‌نماید که ممکن است آن‌ها را در بازدید مجدد از این شهر با تأمل مواجه نماید؛ بنابراین نتایج مصاحبه‌ها، مشاهدات و ارائه دیدگاه شهروندان این منطقه نشان می‌دهد که اساساً نه‌تنها آرمان حقوق شهروندی از این منظر رعایت نشده است، بلکه مقوله سلامت شهری شهروندان نیز در معرض آسیب قرار دارد. دفع آب‌های سطحی، شاخص دیگری در حوزه مطالعات سلامت شهری منطقه است. منظور از دفع آب‌های سطحی، در واقع مربوط به زمان بارندگی است. عدم آب‌گرفتگی معابر، پیاده‌روها به‌ویژه برای کاربری‌های تجاری مجاور خیابان‌های اصلی و همچنین خیابان‌های منتهی به حرم حضرت معصومه، مهم‌ترین ابعاد بررسی این مهم در هسته مرگ می‌باشند. تحلیل عینی این مهم در هسته مرکزی همسو با مشاهدات میدانی نگارنده نیز هست، نشان می‌دهد که اگرچه هنوز در برخی خیابان معلم غربی، انقلاب، ارم و حتی آشپزخانه حرم مطهر، با شروع بارش دچار مسائل و مشکلات آب‌گرفتگی می‌شود که این مهم بعد از سال‌ها گزارش مردم به مراجع ذیصلاح هنوز پابرجاست. در مجموع با توجه به یافته‌های بدست آمده از شهروندان منطقه، میانگین رضایت از این شاخص ۲/۶۸ است که نشان می‌دهد وضعیت موجود اگرچه نیاز به برنامه‌ریزی جهت رفع چالش‌های نقاط اشاره دارد، اما با این وجود نیز مشکل خاصی نیز مردم منطقه را تهدید نمی‌کند. گردوخاک به عنوان مشکل و معضلی که تمام مناطق شهر قم را به‌ویژه در فصل تابستان تحت تأثیر قرار می‌دهد، این منطقه را نیز در فصل تابستان بخصوص، متأثر می‌نماید که تبعات و مشکلات بعدی که می‌تواند متوجه سلامت شهروندان گردد. مصاحبات صورت گرفته در همین خصوص با سازمان مدیریت بحران، سازمان منابع طبیعی استان و شهرداری قم در خصوص جدیدترین یافته‌های در خصوص منشأ و آثار ریزگردها بر سلامت شهروندان به عنوان یکی از محورهای اصلی حقوق شهروندی، مشخص گردید که در محدوده شهری قم، ۱۰۵ هزار هکتار کانون تولید گردوغبار وجود دارد، در این مناطق، سطح زمین به‌طور کامل به بیابان تبدیل شده و هیچ‌گونه پوشش گیاهی در آن وجود ندارد. به همین دلیل در اثر وزش کوچک‌ترین باد، گردوخاک از سطح این مناطق به هوا بلند می‌شود. ۲۹ هزار هکتار از مناطقی که در قم کانون تولید گردوغبار هستند در غرب و شمال غرب (کوه نمک و جاده جعفرآباد)، ۴۲ هزار هکتار در بخش شرقی (دشت مسیله) و جنوب شرقی استان و بخشی هم در مناطق پیرامونی شهر قم قرار دارد که در فصل تابستان، شعاع دید شهروندان را به‌شدت کاهش داده و آثار مستقیمی بر سلامت شهروندان می‌گذارد. همچنین مشخص گردد که موضوع دریاچه نمک، زندگی و سلامت ۲۶ درصد مردم کشور را تهدید می‌کند و هشت استان به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با گردوغبار و پیامدهای این دریاچه درگیر هستند. چنانچه از یافته‌های این مطالعه از دیدگاه شهروندان نیز مشخص است، سطح رضایت شهروندی از این حیث ۳/۵۷ می‌باشد که بالاتر از سطح میانگین سه است. مقوله‌ها یکه نشان می‌دهد زندگی شهروندان این منطقه مستقیم و غیرمستقیم با تأکید بر فصل تابستان از معضل آلودگی گردوخاک و ریزگردها دچار

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

مشکلات است. اگر مدیریت شهری به‌ویژه شهرداری را یکی از سازمان‌های اصلی مجری در احقاق حقوق شهروندی و سلامت شهری قلمداد نماییم، مسلماً به این نتیجه خواهیم رسید که تحقق این آرمان‌ها امروزه در شهر قم با تأکید بر بافت مرکزی آن با مسأله جدی مواجه است. شاخص بسیار مهم دیگری که نتیجه بسیاری از عوامل فیزیکی و انسانی پیرامون زندگی ماست، موضوع آرامش محیطی برای شهروندان منطقه با تأکید بر اصل حقوق شهروندی و سلامت شهری است. این شاخص که مستقیم غیرمستقیم از عوامل محیطی تأثیر می‌پذیرد، در هسته مرکزی شهر قم به میزان مناسبی بالاست. به‌طوری که بیش از ۸۰ درصد شهروندان این منطقه با میانگین ۴/۰۱ که وضعیت مناسبی در ارتباط با سطح متوسط سه است، از کیفیت موجود محیطی رضایت دارند. مهم‌ترین گویه‌های سنجش این مهم در منطقه رضایت از کم تردد بودن کوچه، رضایت از تعداد کم بچه‌ها در کوچه در طول ساعات شبانه‌روز و درنهایت رضایت از سکوت مناسب محله در مجموع باعث شده تا سطح رضایت مناسبی از شاخص آرامش محیطی برای شهروندان منطقه به وجود آید. در ادامه تبیین شاخص‌های کیفیت محیطی منطقه، مقوله هماهنگی محیط با خواست و فرهنگ ساکنین موردبررسی قرار گرفت که این شاخص با میانگین ۲/۷۵ پایین‌تر از سطح متوسط ۳ قرار دارد. بدین معنی که بیش از ۶۰ درصد شهروندان منطقه اعتقاد دارند که برنامه‌ریزی، ساخت و مدیریت شهری و پروژه‌های مختلف آن با خواست و فرهنگ ساکنین مطابقت ندارد و دیدگاه‌های شهروندان در این خصوص کم‌اهمیت جلو داده می‌شود. به نظر می‌رسد که این مهم در هسته مرکزی، با توجه به قرارگیری کاربری منوریل در مجاورت محلات مسکونی منطقه و حرم مطهر، محل اختلاف‌های گسترده‌ای بین شهروندان قرار گیرد. پاسخ نهایی شهروندان در این زمینه اگرچه همسو با دیدگاه نگارنده و البته مصاحبات صورت گرفته می‌باشد، اما به نظر می‌رسد که وضعیت این مهم در این منطقه به‌مراتب بدتر از دیدگاه شهروندان در جدول فوق باشد. دو مقوله بسیار مهم در زمینه احقاق حقوق شهروندی و سلامت شهری که موردتوجه نگارنده و مستخرج از دیدگاه شهروندان در مصاحبات صورت گرفته می‌باشد، ابتدا موضوع رودخانه قمرود و روند تغییر کاربری سطح آن و دیگری نیز مقوله احداث منوریل در این منطقه است. توضیحات بیشتر در این خصوص از دیدگاه شهروندان (مصاحبه) که در مواقعی به بحث‌های کاملاً تخصصی نیز منجر می‌گردید، موضوع عدم دخالت شهروندان در این تغییر کاربری است. اگرچه بسیاری از افراد حاضر در این مصاحبه، تخصص مطالعات شهری، شهرسازی، حقوق شهروندی و سلامت شهری ندارند، اما دیدگاه‌هایی را مطرح می‌نمودند که براساس تجربه در خصوص تبدیل رودخانه به اتوبان، می‌توانست از فجایع آتی جلوگیری نماید. به گواه تاریخ، سیل ویرانگر سال ۱۳۸۸، نماد تمسخر هنر و علم برنامه‌ریزی شهری توسط مسئولین و مدیران وقت شهر قم است. این حادثه که در روزهای آغازین سال ۸۸ موجب کشته شدن چند نفر و وارد شدن خسارت مالی بسیار به مردم شد و از آن تحت عنوان احمقانه‌ترین سیل جهان نام بردند (سیل در یک رودخانه)، نمادی از برنامه‌ریزی خودسر شهری و بدون پشتوانه علمی و مشارکتی با مردم است.

بررسی‌های عینی نگارنده از مراحل ساخت‌وساز در مسیر رودخانه و تبدیل آن به اتوبان، نشان می‌داد که اصل درآمدزایی برای شهرداری، اهمیت موضوع تخریب مسیر رودخانه و وقوع آسیب‌های بعدی را کاملاً در حاشیه قرار داده بود؛ بنابراین موضوع مورد اشاره در شهر قم، نشان می‌دهد که برنامه‌ریزان و مدیریت شهری که همواره بایستی امنیت، رفاه و آسایش شهروندان و در یک کلام مجری حقوق شهروندی و سلامت شهری در بالاترین حد ممکن و توان باشد، نسبت به مقوله شهرسازی مشارکتی، تعقل‌گرایی شهری، کثرت‌گرایی مدیریتی و در آینده استفاده خردمندانه از فضا غفلت نموده‌اند که تاکنون نیز این وضعیت همچنان ادامه دارد. آثار عینی این وضعیت را در کاهش میزان ورودی گردشگران و تخریب چهره شهرسازی و مدیریت شهری باید جستجو نمود. کاربری دیگری که در این منطقه در ارتباط با هماهنگی محیط با خواست و فرهنگ ساکنین باید مورد اشاره قرار گیرد، موضوع برنامه‌ریزی و ساخت منوریل قم است. جدا از چگونگی و طرح این مبحث در ارتباط با مدیریت شهری قم که خارج از موضوع عرف این تحقیق می‌باشد، ساخت منوریل قم نیز همانند تغییر کاربری رودخانه قم، از دیدگاه شهروندان و البته متخصصان متعدد در این حوزه، از جمله اشتباهات کلان مدیریت شهری قم بوده است. برهم زدن منظر تاریخی و هویت فرهنگی حرم مطهر، عدم توجیه اقتصادی و هزینه‌بر بودن طرح، طولانی شدن زمان بهره‌برداری و امکان جایگزینی طرح‌های کم‌هزینه‌تر و باصرفه اقتصادی بیشتر و... طرح مذکور را که تاکنون هزاران میلیارد ریال هزینه‌بر دوش مدیریت شهری نهاده است را کاملاً در ورطه ناکارآمدی قرار داده است. نکته اصلی در خصوص دو طرح شکست‌خورده مذکور اینجاست که جایگاه مدیریت مشارکتی و همچنین خواست و فرهنگ ساکنین محلی و به بیانی دقیق‌تر جایگاه حقوق شهروندی در ارتباط با پروژه‌های سنگین و سبک شهری کجاست؟

شاخص‌های آب‌وهوا به عنوان دو شاخص دیگر محیطی مطالعه شده از منطقه را نمی‌توان به صورت موردی و منطقه‌ای موردبررسی قرار داد. اگرچه مقوله آب و توان اقتصادی خانوار در استفاده از آب‌شیرین‌کن‌های خانگی را می‌توان مبنایی برای تفاوت‌های منطقه‌ای در برخورداری از

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

آب سالم و درنهایت سلامت شهری دانست، اما در مجموع موضوع آب‌وهوا با توجه به شوری آب‌لوله‌کشی شهری و همچنین تبعیت نسبی همه مناطق شهری قم از هوایی یکسان، قالب شهروندان شهر قم، دو شاخص مذکور را به عنوان چالش‌های محیطی مهمی در خصوص تأمین سلامت شهری شهروندان قلمداد می‌نمایند. در کنار این شاخص‌ها، شاخص آلودگی صوتی نیز که امروزه آثار آن در حوزه سلامت شهری و مواردی همچون افزایش بیماری‌های قلبی- عروقی، دیابت، وزوز گوش، فشارخون، اختلال در مکالمه، افت شنوایی، خستگی، روند پیری، سردرد، حوادث کار و دردهای عصبی و نیز تأثیرات آلودگی صوتی بر بهداشت روحی - روانی شهروندان از جمله افزایش اختلال خواب، آزار صوتی، استرس، سلامت عمومی، خشونت و تأثیرات اجتماعی محرز گردیده است، به عنوان یکی دیگر از شاخص‌های مورد مطالعه، بررسی و ارزیابی گردید. نتایج این بخش از مطالعه از خیابان‌های اصلی شهر قم در انتهای این فصل به صورت موردی و مبسوط، مورد اشاره قرار گرفته است. مجموع شاخص‌های مورد مطالعه در حوزه کیفیت محیطی هسته مرکزی، ناخودآگاه، کیفیت اجرایی و مدیریتی توسعه محیطی و سلامت شهری و در یک کلام آرمان حقوق شهروندی را منعکس می‌نماید. مسلماً مقوله سلامت شهری، با توجه به تعامل مکرر شهرداری‌ها با شهروندان و محیط زندگی ایشان، می‌تواند مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر عملکرد مدیریت شهری قرار گیرد؛ بنابراین یکی از مهم‌ترین عوامل تحلیل عینی سلامت شهری، کیفیت عملکرد مدیریت شهری در هر شهری است که دیدگاه شهروندان در این خصوص، مهم‌ترین کانال دریافت پاسخ این سؤال است. پاسخ شهروندان هسته مرکزی قم نشان می‌دهد که شهروندان رضایت مناسبی از نحوه و نتایج عملکرد مدیریت شهری در توسعه کیفیت محیطی منطقه ندارند. لذا میزان رضایت از عملکرد مدیریت شهری در ایجاد شاخص‌های محیطی مؤثر در سلامت شهری با میانگین ۱/۸۴ بسیار پایین‌تر از سطح متوسط ۳ است. در این زمینه، به نظر می‌رسد که چنین دیدگاهی در خصوص عملکرد مدیریت شهری در هسته مرکزی (به دلیل مرکزیت این منطقه و همچنین مجاورت با حرم مطهر)، هم‌راستا با مشاهدات میدانی و در مسیر دیدگاه نگارنده است. پرواضح است که هسته مرکزی شهری قم که البته از ابعاد و شاخص‌های کیفیت محیطی، بالاتر از سایر مناطق است، بایستی کمترین مسائل و مشکلات محیطی را داشته باشد که وضعیت موجود مطالعات شاخص‌های محیطی منطقه در ابعاد مختلف مورد اشاره، تفاوت ملموسی با انتظار مذکور دارد.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

بررسی مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های بصری از دیدگاه شهروندان

جدول ۲: توزیع فراوانی نظرات پاسخگویان در رابطه با مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های بصری از دیدگاه شهروندان منطقه

زیرشاخص	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		میانگین
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
زیبایی‌شناختی منظر و محیط	-	-	۹	۱۷/۳	۲۷	۱۵/۹	۱۴	۲۶/۹	۲	۳/۸	۲/۸۲
رنگ‌آمیزی محیطی	-	-	-	-	۱۳	۲۵	۲۹	۵۵/۸	۱۰	۱۹/۲	۲/۰۵
نور	۲	۳/۸	۲۰	۳۸/۵	۱۲	۲۳/۱	۱۴	۲۶/۹	۴	۷/۷	۳/۰۳
آشفتگی بصری	۳	۵/۸	۲۰	۳۸/۵	۱۴	۲۶/۹	۱۲	۲۳/۱	۳	۵/۸	۳/۱۵
نشانهها و نمادهای خاص و جذاب تاریخی در محله	-	-	۳۱	۵۹/۶	۱۶	۳۰/۸	۵	۹/۶	-	-	۳/۵
رضایت از عملکرد مدیریت شهری در ایجاد شاخص‌های بصری مؤثر در سلامت	-	-	-	-	۲۸	۶۲/۲	۱۶	۳۵/۶	۱	۲/۲	۲/۶

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

در بخش دوم مطالعات کیفیت محیطی هسته مرکزی، در این بخش از یافته‌ها به بررسی مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های بصری از دیدگاه شهروندان و همچنین مشاهدات و مصاحبه‌های صورت گرفته پرداخته می‌شود. در ماده ۵۵ قانون شهرداری‌های کشور و در جای‌جای مباحث علوم شهری و قوانین مرتبط بدان، ارتباط بین شاخص‌های بصری منطقه با آرمان حقوق شهروندی و سلامت شهری، مورد تأکید قرار گرفته است. در همین خصوص گویه‌هایی همچون زیبایی محله از دید ساکنین، چشم‌نواز بودن کیفیت محیطی محدوده، جذابیت نمای ساختمان‌ها و مغازه‌ها، بهسازی جداره‌ها و جوی‌ها، کف‌سازی هماهنگ، مناسب بودن مصالح و سنگ‌فرش‌های مناسب، لکه‌گیری مناسب معابر و درزگیری مناسب معابر به عنوان مهم‌ترین گویه‌های مرتبط با شاخص مذکور مورد مطالعه و بررسی عینی قرار گرفتند. همان‌گونه که مشخص است، میانگین پاسخ شهروندان به شاخص مذکور در مجموع ۲/۸۲ از سطح متوسط ۳ است. به بیانی دیگر پایین‌تر از سطح متوسط منظر و محیط زیبا از دیدگاه شهروندان قرار گرفته است. محلات شکوفه، شهربانی، انقلاب، آستانه، محله یزدی‌ها، بی‌طرفان، منتظری، نجفی، رسالت، مرعشی نجفی و... به عنوان مهم‌ترین محلات شاخص در این منطقه، موردبررسی قرار گرفت. واقعیت‌های موجود این محلات در منطقه نشان می‌دهد که بسیاری از این محلات با توجه به اینکه در بافت مرکزی و تاریخی شهر قم قرار گرفته‌اند، از ساختار فیزیکی و فضایی نسبتاً مشابهی برخوردار هستند که به علت فرسودگی برخی محلات مانند محله منتظری، بخش‌هایی از آن در حال تخریب و بازسازی است که این مهم باعث گردیده تا امروزه شاهد چهره نه‌چندان مناسب این منطقه از منظر زیبایی‌شناسی محیط و منظر باشیم. با گذار از خیابان‌های اصلی این مناطق همچون خیابان ارم، معلم، فاطمی، مرعشی نجفی، رسالت، شهدا و... شاهد بی‌نظمی‌های بسیار زیادی از نور، عکس‌ها، تبلیغات، آلودگی رنگ‌ها به‌ویژه در هنگام شب، نقاشی‌ها، فحاشی‌ها، تورفتگی و برون‌زدگی کالبدی، استفاده از انواع فونت‌ها در زمینه تبلیغات و...، تماماً باعث شده که امروزه در هسته مرکزی شهر، آثار چندانی از چشم‌نواز بودن محیط و همچنین جذابیت نمای ساختمان‌ها و مغازه‌ها را شاهد نباشیم. صحبت‌های بهروز صفایی به همراه همسرشان در این منطقه (خیابان طالقانی و ۱۹ دی)، توصیف نسبتاً کاملی است که با اندکی دخل و تصرف در ادبیات و واژگان به انجام رسیده است. به نظر می‌رسد در این مسیر نیز، کاملاً مقوله حقوق شهروندی و سلامت شهری به‌ویژه از دیدگاه ساکنین آن، مرود فراموشی قرار گرفته است. خیابان‌های شهر قم نه‌تنها این منطقه، مملو از آثار تنش‌زایی است که خستگی کار و زندگی روزمره را دوچندان می‌نماید. آلودگی صوتی ناشی از موتورسیکلت‌ها در همه جای شهر به گوش می‌رسد. در حال حاضر، از خیابان معلم به سمت خیابان شهدا و ارم، پدیده چرک و آلوده دیوارهای بیرونی اکثر ساختمان‌ها، تبلیغات تجاری، خدمات روی نماهای بناها، رنگ و رو رفتگی پارچه‌های مختلف اعم از اطلاع‌رسانی و مراسم تاریخ گذشته، ساختمان‌های متروکه با دروپیکر و شیشه شکسته که غال با در مجاورت بر خیابانی هم قرار گرفته‌اند، چهره شهر را خشن، نامنظم، بی‌احساس، زشت و خالی از هارمونی کرده است که این مهم کاملاً دسترسی به آرمان حقوق شهروندی و سلامت شهری را تحت تأثیر قرار داده است. در پیاده‌رو خیابان ارم، خیابانی که در مجاورت حرم مطهر قرار گرفته است، حدفاصل میدان شهدا تا پاساژ کویتی که ابتدای ورودی حرم مطهر نیز است، ۳۸ نوع کف‌پوش و مصالح مختلف می‌بینیم. نوع و جنس مصالح استفاده شده، پستی‌وبلندی موجود، عرض کم، عبور موتورسیکلت‌سواران از پیاده‌رو، استفاده از انواع رنگ‌ها و اشکال، تجاوز پلکان ساختمان‌ها به درون پیاده‌رو که باعث افت سرعت عبور و مرور و عصبانیت شهروندان می‌شود. علاوه بر این فاصله سطح پیاده‌روها از خیابان نیز دارای استانداردهایی است که متأسفانه در بسیاری از معابر شهری رعایت نشده است. ضمن اینکه برای اتصال پارکینگ‌ها به خیابان‌ها باید سطح شیب‌داری تعبیه شود که حرکت خودروها در آن امکان‌پذیر باشد؛ اما به علت محدودیت فضا معمولاً این سطح را از وسط پیاده‌رو آغاز می‌کنند که براساس ضوابط شهرسازی ممنوع است. باید توجه داشت که عرض مفید پیاده‌رو آن قسمتی است که افراد در آن به راحتی در حال رفت‌وآمد هستند. هر فرد به‌طور معمول به اندازه ۰,۳ متر از کنار دیوار فاصله می‌گیرد. پس این ۰,۳ متر جزء عرض مفید پیاده‌رو نیست و از فضاهای مرده به حساب می‌آید. در صورتی که پیاده‌رو در کنار مغازه‌های تجاری باشد، باید ۰,۵ متری هم برای افرادی که به تماشای ویترین مغازه‌ها می‌پردازند، به عرض مفید پیاده‌رو اضافه کرد. موانع در پیاده‌روها مثل درخت‌ها، پارکومترها، شیر آتش‌نشانی و سطل زباله و... نیز حدود ۰,۶ متر از عرض مفید پیاده‌رو می‌کاهد. با احتساب موارد مذکور، کیفیت طراحی و عملکرد امروز پیاده‌رو ارم که مهم‌ترین پیاده‌رو هسته مرکزی در جوار حرم مطهر است، از ضعف کیفی، طراحی و عملکردی آشکاری رنج می‌برد که درنهایت اصل برنامه‌ریزی شهری جهت آسایش و رفاه شهروندان را مختل نموده است. چنین وضعیتی را با تشابه بسیار زیاد در پیاده‌رو خیابان انقلاب به سمت گلزار شهدا با انبوهی از پستی‌وبلندی‌ها و ناهماهنگی رنگ، شکل و ظاهر طراحی پیاده‌رو شاهد هستیم. وضعیتی که در پیاده‌رو خیابان مرعشی نجفی و دیگر پیاده‌روها منطقه نیز به‌وضوح قابل

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

مشاهده است. تنها فضای ایجاد شده در این زمینه که نمود بصری بسیار مناسبی دارد، پیاده‌راه تازه احداث شده ارم از حرم به سمت بازار قم است که عرض مناسب، طراحی زیبا و درنهایت رضایت و آسایش شهروندی را به وجود آورده است و این مباحث را در مصاحبه‌های صورت گرفته به‌خوبی می‌توان نمود داد که امروزه یکی از نمودهای عینی و بصری رعایت حقوق شهروندی است. رنگ‌آمیزی محیطی، شاخصی است که پیوند تنگاتنگی با شاخص زیبایی‌شناختی منظر و محیط دارد. در پیوستگی مطالب ارائه شده و بررسی‌های میدانی از منطقه، با توجه به اینکه سطح رضایت از منظر و زیبایی‌شناسی محیطی منطقه از دیدگاه شهروندان ۲/۸۲ و پایین‌تر سطح میانگین ۳ است و همچنین رضایت از رنگ‌آمیزی محیطی ۲/۰۵ است که این مهم نیز بسیار کمتر از سطح میانگین است، می‌توان به این نتیجه رسید که وضعیت رنگ‌آمیزی محیطی در منطقه نیز از دیدگاه شهروندان به عنوان مهم‌ترین کاربران عرصه شهری، در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. خیابان آستانه، ارم، مرعشی نجفی و انقلاب (چهار مردان)، به عنوان نزدیک‌ترین خیابان‌ها به حرم مطهر، مملو از اغتشاش بصری و آلودگی نور در روز و شب هستند که معماری مذهبی – سنتی محیط را نیز تحت تأثیر قرار داده است. وجود انواع تبلیغات با رنگ‌های مختلف و در ارتفاع‌های متفاوت از مغازه‌ها، نوشته‌های زیر و درشت، وجود انواع نورهای مراکز تجاری و حتی دست‌فروش‌ها در خیابان‌ها و پیاده‌روها، همگی نقش منفی رنگ‌آمیزی محیطی موجود در منطقه را منعکس می‌نمایند که درنهایت کیفیت محیطی منطقه را دچار چالش و سلامت شهری شهروندان را به صورت آشکار و نهان مورد صدمه قرار می‌دهد. با توجه به اهمیت این منطقه در ارتباط با مرکزیت شهری و همچنین جذب گردشگران از شهرهای مختلف، در این بخش، نگارنده به صورت ویژه با مسافران و گردشگران به صورت کوتاه در حوزه زیبایی منظر، کیفیت محیطی و رنگ‌آمیزی عناصر مختلف شهری که یکی از وظائف بسیار مهم مدیریت شهری و مطابق با اصل ۵۵ قانون شهرداری‌ها در حوزه حقوق شهروندی است، مصاحبه‌های کوتاهی با گردشگران انجام داد که نتایج آن به‌ویژه در قیاس با شهرهای دیگری همچون مشهد قابل توجه است. نتایج این مصاحبه‌های جالب نشان می‌دهد که صرف زیارت مکان متبرکه شهر قم (حرم مطهر و مسجد جمکران)، جذابیت اصلی حضور بسیاری از مسافران و گردشگران در این شهر است. با توجه به اینکه مسافران مصاحبه‌شونده از شهرهایی همچون مشهد، ارومیه، تبریز، اراک، شیراز، یزد، ساری و باکو در کشور آذربایجان بودند، همواره قیاسی بین وضعیت زیبایی شهری، حس تعلق و وضعیت موجود محیطی شهرهای متبوع با قم صورت می‌گرفت. این قیاس بیشتر به گفتمان موجود در حوزه پاسخ به این سؤالات که امروزه چه مسائل و مشکلاتی در شهر قم وجود دارد و یا کدام جاذبه‌ها در حوزه محیطی به ماندگاری و حضورپذیری مجدد شما در فضا کمک می‌کند؟ پاسخ به این سؤالات برگرفته از فضای ذهنی موجود و قیاس صورت گرفته با شهرهای خود، نشان می‌دهد که در حال حاضر آنچه که گردشگران را به این شهر سوق می‌دهد، تنها وجود امکان متبرکه این شهر است و اساساً جاذبه‌های محیطی، فرهنگی، زیبایی‌شناسی شهری و... هیچ تأثیری برجذب گردشگر ندارد. اگر شفاف‌تر بیان کنیم، جامعه‌ای که به صورت اختصاصی توسط نگارنده و تیم تحقیقی، مورد مصاحبه قرار گرفتند، شهر قم را مجتمعی آشفته از تضاد، دوگانگی، تناقض، درهم تنیدگی، بی‌نظمی، عصبیت، پرخاش، اغتشاش، زشتی و ناکارآمدی در حوزه طراحی محیطی، منظر، فضای هارمونیک، رنگ و معماری چشم‌نواز توصیف می‌کنند. ناگفته پیداست که در چنین فضایی که کمتر نشانی از تحقق آرمان حقوق شهروندی در حوزه برنامه‌ریزی فضایی و محیطی دارد، اگرچه به‌زعم آمار موجود شهر قم همواره به‌ویژه در ایام عید نوروز پذیرای گردشگران زیادی است؛ اما باید توجه داشت که کوتاه‌مدت‌ترین گردشگران در حوزه گردشگری، وارد شهر قم می‌شوند و بلافاصله بعد از زیارت اماکن متبرکه این شهر را ترک می‌کنند که این موضوع چه در حوزه اقتصادی - درآمدزایی و چه در حوزه تبلیغی در راستای ایجاد تصویر مناسب در میان گردشگران داخلی و خارجی، ابعاد بسیار منفی خواهد داشت؛ بنابراین، پرواضح است که ایجاد آرامش روانی در فضا با استفاده از رنگ‌های مناسب به عنوان یکی از ارکان توصیفی جامعه مورد مطالعه، باعث افزایش حضورپذیری افراد، درآمدزایی و از بین بردن نگرانی‌ها و یکنواختی‌های فضا می‌شود و عدم استفاده از رنگ‌های مجاز بر روحیات روانی و عاطفی انسان تأثیر می‌گذارد که جدا از توان بالا در ادراک و تمایزهای محیطی، نقش تعیین‌کننده‌ای در سلامت روان شهری دارد. شاخص نور نیز به عنوان سومین شاخص مطالعاتی در حوزه کیفیت بصری بافت مرکزی شهر قم، نشان می‌دهد که این مهم در میان کاربران منطقه در حد متوسطی قرار دارد. با توجه به مرکزیت این منطقه و جایگاه آن در میان سایر مناطق، همچنین مشاهدات و تصاویر مختلف محلی، مشکل ملموسی از بُعد نور کم بخش‌های مختلف محیطی این منطقه به‌گونه‌ای که آسیبی در روند زیستی و سلامت شهری باشد مشاهده نمی‌گردد. لازم به توضیح است که آلودگی نور که نوعی پرنوری و تلاطم نوری به شمار می‌رود در اطراف حرم مطهر به‌ویژه مراکز تجاری و فروشگاه‌ها به چشم می‌خورد و اگرچه بسیاری از شهروندان این موضوع را مشاهده می‌کنند، اما به دلیل عدم دید تخصصی به مسائل محیطی، از آن غفلت نموده و به‌محض یادآوری و

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

توضیح در خصوص آلودگی نوری، نسبت بدان واکنش نشان داده و از وضعیت موجود آلودگی نوری صحبت می‌کنند. مجموع موارد موردبحث تاکنون در خصوص آشفتگی بصری منطقه مورد مطالعه با گویه‌هایی همچون برچسب‌ها، تراکت‌ها و نوشته‌های تبلیغاتی محیط، دیوارنویسی محیط، حکاکی و خراش روی تابلوهای راهنما نماها، نمادها، المان‌های بی محتوی محیط، فرم‌ها، احجام کالبدی، ساختمان‌ها، تابلوها و پنجره‌ها و تابلوها، بیلبوردها، پلاکاردها و اوراق تبلیغاتی محیط در منطقه که هر یک به نوعی نقض‌کننده حقوق شهروندی است، منبعث از شاخص‌های ترکیبی پیشین، نشان می‌دهد که آشفتگی بصری منطقه در سطح ۳/۱۵ از میانگین ۳ است که کمی بالاتر از میانگین متوسط قرار دارد.

مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های کالبدی از دیدگاه شهروندان منطقه

بررسی مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های کالبدی از دیدگاه شهروندان به عنوان متغیر مهم دیگری در عرصه بررسی حقوق شهروندی و سلامت شهری است که در تحقیق حاضر موردسنجش قرار گرفته شد. این متغیر با استفاده از ۱۳ زیرشاخص و در قالب ۵۲ گویه در سطح سنجش ترتیبی مقیاس طیف لیکرت و در قالب پنج گزینه (خیلی زیاد=۵، زیاد=۴، متوسط=۳، کم=۲ و خیلی کم=۱) مورد پرسش قرار گرفت. جدول شماره (۳) به بررسی جزئیات هرگویه برحسب فراوانی و درصد معتبر پرداخته است.

جدول ۳: توزیع فراوانی نظرات پاسخگویان در رابطه با مطلوبیت و کیفیت شاخص‌های کالبدی از دیدگاه شهروندان منطقه

زیرشاخص	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		میانگین
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
کاربری‌های ناسازگار	–	–	–	–	۲۵	۴۸/۱	۱۷	۳۲/۷	۱۰	۱۹/۲	۲/۲۸
مبلمان شهری	–	–	۱۷	۳۲/۷	۲۰	۳۸/۵	۹	۱۷/۳	۶	۱۱/۵	۲/۹۲
فضای بهداشتی – درمانی	–	–	۱۲	۲۳/۱	۳۱	۵۹/۶	۹	۱۷/۳	–	–	۳/۰۵
فضاهای توسعه‌دهنده پیاده‌روی	–	–	–	–	–	–	۱۴	۲۸	۳۶	۷۲	۱/۲۸
دسترسی و پراکنش مراکز ورزشی	–	–	–	–	۱۲	۲۳/۱	۲۰	۳۸/۵	۲۰	۳۸/۵	۱/۸۴
خدمات موردنیاز روزانه	–	–	۱۴	۲۷/۵	۳۱	۶۰/۸	۶	۱۱/۸	–	–	۳/۱۵
حمل‌ونقل و ترافیک	–	–	۸	۱۵/۴	۲۸	۵۳/۸	۱۳	۲۵	۳	۵/۸	۲/۷۸
فضاهای مخصوص سالمندان	–	–	–	–	۲۲	۴۲/۳	۲۰	۳۸/۵	۱۰	۱۹/۲	۲/۲۳
فضاهای مناسب برای کودکان	–	–	–	–	–	–	۲۱	۴۲	۲۹	۵۸	۱/۴۲
فضاهای مخصوص بانوان	–	–	–	–	۱۳	۲۵	۳۰	۵۷/۷	۹	۱۷/۳	۲/۰۷
فضاهای مذهبی – دینی	۳۹	۷۵	۹	۱۷/۳	۴	۷/۷	–	–	–	–	۴/۴۶
هویت منطقه و محله از دیدگاه کیفیت کالبدی شهر	–	–	–	–	۲۷	۵۱/۹	۱۷	۳۲/۷	۸	۱۵/۴	۲/۳۶
رضایت از عملکرد مدیریت شهری در ایجاد شاخص‌های کالبدی مؤثر در سلامت شهری	–	–	۱۱	۲۳/۴	۲۰	۴۲/۶	۱۶	۳۴	–	–	۲/۸۹

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

در این مطالعه، مقوله کاربری‌های ناسازگار، با استفاده از بررسی‌های میدانی در ترکیب با پاسخ شهروندان به گویه‌های مختلف، چنانچه در بخش‌های پیشین نیز مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت، نشان می‌دهد که وضعیتی که بیانگر مشکل خاصی در زمینه کاربری‌های ناهمجوار با بافت شهری و مسکونی باشد، وجود ندارد. البته موضوع مونوریل و تغییر بستر رودخانه و تبدیل آن به اتوبان، گاها به عنوان مظاهر کاربری‌های ناسازگار از سوی شهروندان مطرح گردید که این مهم در جایگاه خود موردبحث قرار گرفت. مبلمان شهری، مقوله مهم دیگری است که مرکزیت منطقه و جایگاه آن در توریست‌پذیری مذهبی و گردشگری فرهنگی، زمینه‌های توسعه و توجه بدان را دوچندان می‌نماید. کمبود مبلمان شهری و دسترسی بدان در فضاهای باز شهری منطقه، موضوعی است که مطالعات میدانی و مشاهدات صورت گرفته، نشان از آن دارد. ضمن اینکه در درون حیات و شبستان‌های حرم مطهر نیز به‌زعم شهروندان، مشکلات موجود به‌ویژه برای حضور خانوادگی شهروندان کمبودهای وجود دارد که برای شهروندان کاملا محسوس است. همچنین نتایج مطالعات در حوزه فضاهای بهداشتی و درمانی منطقه، نشان می‌دهد که سرانه موجود این فضا برای شهروندان در منطقه ۰/۹۸ مترمربع به ازای هر نفر است که این میزان بسیار کمتر از استانداردهای موجود است. توجه به این مهم بعد مهمی از عدم توجه به مقوله حقوق شهروندی در عرصه سلامت شهری است. در همین خصوص سرانه پیشنهادی برای کاربری‌های درمانی و بهداشت در حدود ۱/۵ مترمربع است که شامل درمانگاه ناحیه، بیمارستان منطقه و... می‌شود.

فضاهای توسعه‌دهنده پیاده‌روی (مراکز خرید پیاده و مسیرهای ایمن دوچرخه)، یکی دیگر از مهم‌ترین شاخص‌های کالبدی در منطقه است. علیرغم اینکه شهروندان شاخص موردنظر را در حد بسیار کم و میانگین ۱/۲۸ از سطح ۳ ارزیابی نموده‌اند، اما باید اشاره گردد که تنها منطقه‌ای که پیاده راه مناسب و متناسب با هدف یعنی از حرم مطهر تا بازار قم دارد، همین منطقه است. مشاهدات صورت گرفته به صورت دورهای و منظم از این پیاده راه که عامل بسیار خوبی در طی مسافت و پیاده‌روی به عنوان یکی از مصادیق اصلی توسعه سلامت شهری، توسط شهروندان و مسافران است، نشان می‌دهد که استقبال بسیار خوبی از طرح مذکور به عمل آمد است که به عنوان پایلوت نشان از آثار بسیار خوب آن در دو حوزه کیفیت محیطی و همچنین سلامت شهری دارد. اینکه شهروندان تا بدین حد از موضوع موردنظر، ابراز کمبود و نارضایتی نمایند، موضوعی است که ضمن تعارض با مشاهدات و رفتار مردم، باید بعدها بیشتر مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

تأمین خدمات موردنیاز روزانه، با توجه به قرارگیری انواع فروشگاه‌ها، مراکز خرید و میادین تره‌بار در مجاورت منطقه، مسأله و مشکل خاصی را در روند زندگی شهروندان به وجود نیاورده است. همچنین مطالعات حمل‌ونقل و ترافیک نیز به جز خیابان ارم و محدوده میدان جانبازان تا حرم مطهر در ساعاتی از شبانه‌روز، مسأله و مشکل خاصی را به وجود نیاورده است. در خصوص فضاهای سالمندان، کودکان، بانوان و همچنین فضاهای مذهبی – دینی که هر یک به‌تنهایی در آرامش و سلامت شهروندان اثرات مستقیمی دارند، مطالب عمدهای در بخش‌های قبلی اشاره گردید که در خصوص آثار آن در این بخش صحبتی نمی‌گردد؛ اما وضعیت موجود این منطقه به‌مانند بسیاری از مناطق قبلی نشان می‌دهد که برای سالمندان اساساً محدوده مناسبی که باعث جذب ایشان به فضای دلخواه شود وجود ندارد. این فضا و شاخص‌های آن که امروزه تحت عنوان شهر دوستدار سالمندان مطرح می‌شود، موردبررسی و مطالعه قرار گرفته است و در بسیاری شهرهای دنیا مورد مطالعه و اجرا نیز درآمده است. امروزه تنها فضایی که می‌توان مأمنی برای جمعیت سالخورده و سالمند شهر باشد، حیات حرم مطهر و روبروی بازار و خیابان ارم است که جدا از گپ‌وگفت‌های روزانه، به محلی برای فروش محصولاتی همچون انگشتر، تسبیح و مواد مشابه گردیده که سال‌ها در بین شهروندان سالمند این شهر رایج بوده است. فضای مخصوص کودکان شامل پارک‌های بازی، خانه کودک، شهربازی استاندارد و...، موردتوجه قرار نگرفته است. وضعیتی که در خصوص بانوان نیز کاملا به چشم می‌خورد.

همچنین بررسی فضاهای مذهبی – دینی منطقه، به‌مانند سایر مناطق موردمطالعه‌شان داد که بیشترین میزان رضایت و دسترسی در میان شهروندان، مربوط به کاربری‌های دینی و مذهبی است. پرواضح است که وجود اماکن متبرکه در این منطقه به‌مانند حرم مطهر، مسجد امام حسن عسگری(ع)، مصلی قم و سایر مراکزی که از ارج‌وقرب مذهبی بالایی دارند، زمینه‌های رضایت شهروندی و سلامت معنوی شهروندان را به وجود آورده است و همین موضوع بالاترین میزان رضایت از کیفیت کالبدی منطقه را منعکس نموده است. پرواضح است که جایگاه شهر قم به عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز مذهبی جهان تشیع که همه‌ساله دانشجویان، مبلغان و فراگیران بسیاری از نقاط مختلف دنیا را با اصول دینی، فکری، معنوی، فقهی و شیعی آشنا می‌نماید و بودجه سنگینی را نیز در همین خصوص، صرف آموزش، توسعه و بهبود وضعیت آموزشی و البته اعمال مناسک دینی می‌نماید، ایجاب می‌کند که این شهر، تحت تأثیر آموزه‌های دینی – مذهبی و البته ایدئولوژیک که از بالاترین سطوح حاکمیتی نیز موردحمایت است، در حوزه مطالعات معماری، شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری نیز به صورت مستقیم و غیرمستقیم متأثر گردد. به بیانی

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

دقیق‌تر، ساختار مذهبی و ایدئولوژیک که اساساً نوعی تفکر، باور و عقیده مقدس مذهبی است، کاملاً نظام شهری، شهرسازی، برنامه‌ریزی فضایی و کالبدی این شهر را نیز متأثر نموده است. البته چنین وضعیتی را در سایر شهرهای مذهبی بزرگ دنیا از جمله واتیکان، مکه، کربلا، مشهد و... نیز مشاهده می‌گردد؛ اما سؤال اینجاست که آموزه‌های دینی – مذهبی که همواره در اصول دموکراتیک و احترام به عقاید از ارزش و احترام و جایگاه بالایی برخوردار است، اساساً جایگاه سالمند، کودک و زن را نیز منعکس نموده و توجه به نیازهای این قشرها را نیز مورد تأکید قرار داده است. حال اینکه چرا در شهری با ماهیت، هویت و سابقه قم به موضوع نیازهای کالبدی، کاربری، محیطی ولو با حفظ شئونات اسلامی، به موضوع سالمندان، کودکان و زنان (شهر دوستدار کودکان، شهر دوستدار سالمندان و شهر دوستدار زنان) که سلامت شهری ایشان تأثیر قابل توجه در سلامت خانواده و مجموعه حقوق شهری در یک نگاه سیستمی خواهد داشت، به این مهم توجه نگردیده، جای سؤال و بحث دارد. بررسی وضعیت هویت منطقه و محله از دیدگاه کیفیت کالبدی شهر با توجه به مجموع مطالعات میدانی صورت گرفته نشان می‌دهد که این شاخص در میان شهروندان با میانگین ۲/۳۶ از میانگین کلی یعنی ۳، پایین‌تر از سطح متوسط قرار دارد. همچنین دسترسی و پراکنش مراکز ورزشی نیز که به عنوان عامل مهمی در توسعه سلامت شهری شهروندان است، نشان می‌دهد که سرانه موجود کاربری ورزشی در منطقه ۰/۶۲ مترمربع در منطقه است که تفاوت زیادی با استانداردهای موجود سرانه پیشنهادی برای کاربری ورزشی در حدود ۱ مترمربع دارد که در مجموع باعث شده تا میزان رضایت (۱/۸۴) از این مهم در منطقه بسیار کمتر از سطح میانگین یعنی ۳ باشد. همچنین با عنایت به مباحث طرح شده، رضایت از عملکرد مدیریت شهری در ایجاد شاخص‌های کالبدی مؤثر در سلامت شهری ۲/۸۹ از سه است که نزدیک به سطح میانگین قرار دارد.

رگرسیون چند متغیره

رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت روانی

ابتدا رابطه بین متغیرهای مستقل با مؤلفه‌های مربوط به سلامت موردمحاسبه قرار گرفته است. در اینجا همه گویه‌های سلامت روانی با هم جمع شدند تا یک شاخص نهایی سلامت روانی به دست بیاید سپس بین شاخص نهایی سلامت روانی با متغیرهای کیفیت محیطی (محیطی، بصری و کالبدی) روابط و تحلیل‌های آماری انجام شد که نتایج در جدول زیر آمده است.

جدول ۴: نتایج رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت روانی

Model Summary				
Model	**R**	**R Square**	**Adjusted R Square**	**Std. Error of the Estimate**
1	.411 a	.169	.117	6.01632
a. Predictors: (Constant), Environmental quality, Visual quality, Physical quality				

داده‌های بدست آمده که در جدول آمده است بیانگر این مطلب است که ضریب تعیین تعدیل شده[1] بدست آمده برای همه متغیرهای مستقل برابر با ۰/۱۱۷ است که بیانگر این مطلب است که تقریباً ۱۱ درصد از واریانس و تغییرات سلامت روانی در هسته مرکزی شهر قم توسط متغیرهای موجود در معادله تبیین می‌شود. پس علاوه بر متغیرهای در نظر گرفته شده در این تحقیق به عنوان متغیرهای مستقل، متغیرهای اجتماعی- اقتصادی، فرهنگی و مکانی دیگری هستند که بر شاخص سلامت روانی در هسته مرکزی شهر قم تأثیر می‌گذارند چرا که متغیرهای وابسته منتخب تنها ۱۱ درصد تغییرات سلامت روانی را پوشش می‌دهد و ۸۹ درصد باقیمانده درنتیجه تأثیر عوامل و فاکتورهای دیگری است که این مقدار تأثیر قابل‌توجهی است. همچنین مقدار ضریب همبستگی (R)، بین متغیرها ۰/۴۱۱ می‌باشد که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته (سلامت روانی) همبستگی متوسطی وجود دارد. آمارهای موجود در جداول زیر نیز گویای این واقعیت است که اولاً در میان متغیرهای مستقل موردبررسی، تأثیر متغیر کیفیت بصری بر سلامت روانی معنی‌دار است، زیرا سطح خطای مقدار t آن‌ها پایین‌تر از ۰/۰۵ می‌باشد. به‌طوری که متغیر کیفیت بصری با بتای ۰/۳۳۲ روی متغیر سلامت روانی هسته مرکزی تأثیر مثبت داشته است، یعنی با افزایش یک انحراف استاندارد در متغیر کیفیت بصری، میزان سلامت روانی به مقدار ۰/۳۳۲ انحراف استاندارد افزایش پیدا کرده است.

1. adjusted R Square

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

جدول ۵: نتایج رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت روانی

Coefficientsa

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	140.203	23.861		5.876	.000
	Environmental quality	.198	.117	.227	1.692	.097
	Visual quality	.406	.161	.332	2.515	.015
	Physical quality	.246	.172	.193	1.431	.159

a. Dependent Variable: mental health

رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت جسمانی

بعد از بررسی رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیر سلامت روانی و مشخص شدن اینکه کدام متغیر تأثیر بیشتری بر سلامت روانی دارد، نوبت به سلامت جسمانی می‌رسد. تجزیه‌وتحلیل‌های آماری به دست آمده در نرم‌افزار SPSS برای رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل منتخب و متغیر سلامت جسمانی در جداول زیر نشان داده شده است.

جدول ۶: نتایج رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت جسمانی

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.252a	.198	.198	3.45225
a. Predictors: (Constant), Environmental quality, Visual quality, Physical quality				

داده‌های بدست آمده که در جدول آمده است بیانگر این مطلب است که ضریب تعیین تعدیل شده[1] به دست آمده برای همه متغیرهای مستقل برابر با ۰/۱۹۸ است که بیانگر این مطلب است که تقریباً ۱۹ درصد از واریانس و تغییرات سلامت جسمانی در هسته مرکزی شهر قم توسط متغیرهای موجود در معادله (یعنی شاخص‌های محیطی، بصری و کالبدی) تبیین می‌شود. پس علاوه بر متغیرهای در نظر گرفته شده در این تحقیق به عنوان متغیرهای مستقل، متغیرهای اجتماعی- اقتصادی، فرهنگی و مکانی دیگری هستند که بر شاخص سلامت جسمانی در هسته مرکزی شهر قم تأثیر می‌گذارند چرا که متغیرهای وابسته منتخب تنها ۱۹ درصد تغییرات سلامت جسمانی را پوشش می‌دهد و ۸۱ درصد باقیمانده درنتیجه تأثیر عوامل و فاکتورهای دیگری است که این مقدار تأثیر قابل‌توجهی است. همچنین مقدار ضریب همبستگی (R)، بین متغیرها ۰/۲۵۲ می‌باشد که نشان می‌دهد بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته همبستگی پایینی وجود دارد. آمارهای موجود در جداول زیر نیز گویای این واقعیت است که اولا در میان متغیرهای مستقل موردبررسی، تأثیر متغیر کیفیت بصری بر سلامت جسمانی معنی‌دار است، زیرا سطح خطای مقدار t آن پایین‌تر از ۰/۰۱ می‌باشد. به‌طوری که متغیر کیفیت بصری با بتای ۰/۱۹۸ روی متغیر سلامت جسمانی منطقه تأثیر مثبت داشته است، یعنی با افزایش یک انحراف استاندارد در متغیر کیفیت بصری، میزان سلامت جسمانی به مقدار ۰/۱۹۸ انحراف استاندارد افزایش پیدا کرده است

1. adjusted R Square

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

جدول ۷: نتایج رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت جسمانی

Coefficientsa

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	40.786	13.692		2.979	.005
	Environmental quality	.118	.067	.154	1.761	.122
	Visual quality	.231	.093	.198	2.483	.005
	Physical quality	.119	.099	.173	1.210	.232

a. Dependent Variable:: Physical health

رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت اجتماعی

آخرین بعد سلامت که در این پژوهش موردبررسی قرار گرفت، بعد سلامت اجتماعی است که دارای ۱۲ گویه می‌باشد. این بعد هم مانند بخش‌های قبل از روش رگرسیون چند متغیره استفاده شد تا مشخص شود در میان شاخص‌های محیطی کدام‌یک تأثیر بیشتری بر شاخص سلامت اجتماعی دارند، نتایج تجزیه‌وتحلیل‌های آماری به دست آمده در جداول زیر نشان داده شده است:

جدول ۸: نتایج رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت اجتماعی

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.214a	.146	.142	2.62684
a. Predictors: (Constant), Environmental quality, Visual quality, Physical quality				

داده‌های بدست آمده که در جدول آمده است بیانگر این مطلب است که ضریب تعیین تعدیل شده[1] به دست آمده برای همه متغیرهای مستقل برابر با ۰/۱۴۲ است که بیانگر این مطلب است که تقریباً ۱۴ درصد از واریانس و تغییرات سلامت اجتماعی در هسته مرکزی شهر قم توسط متغیرهای موجود در معادله (یعنی شاخص‌های محیطی، بصری و کالبدی) تبیین می‌شود. پس علاوه بر متغیرهای در نظر گرفته شده در این تحقیق به عنوان متغیرهای مستقل، متغیرهای اجتماعی- اقتصادی، فرهنگی و مکانی دیگری هستند که بر شاخص سلامت اجتماعی در هسته مرکزی شهر قم تأثیر می‌گذارند چرا که متغیرهای وابسته منتخب ۱۴ درصد تغییرات سلامت اجتماعی را پوشش می‌دهد و درصد باقیمانده درنتیجه تأثیر عوامل و فاکتورهای دیگری است که این مقدار تأثیر قابل‌توجهی است. همچنین مقدار ضریب همبستگی (R)، بین متغیرها ۰/۲۱۴ می‌باشد که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته (سلامت اجتماعی) همبستگی پایین وجود دارد. آمارهای موجود در جداول زیر نیز گویای این واقعیت است که اولاً در میان متغیرهای مستقل موردبررسی، تأثیر متغیر کیفیت کالبدی بر سلامت اجتماعی معنی‌دار است، زیرا سطح خطای مقدار t آن پایین‌تر از ۰/۰۱ می‌باشد. به‌طوری که متغیر کیفیت کالبدی با بتای ۰/۱۸۶ روی متغیر سلامت اجتماعی هسته مرکزی تأثیر مثبت داشته است، یعنی با افزایش یک انحراف استاندارد در متغیر کیفیت کالبدی، میزان سلامت اجتماعی به مقدار ۰/۱۸۶ انحراف استاندارد افزایش پیدا کرده است.

1. adjusted R Square

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

جدول ۹: نتایج رگرسیون چند متغیره بین متغیرهای مستقل (محیطی) و سلامت اجتماعی

Coefficientsa

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	35.247	10.418		3.383	.001
	Environmental quality	.065	.051	.183	1.276	.208
	Visual quality	.004	.070	.008	.058	.254
	Physical quality	.242	.075	.186	3.226	.003

a. Dependent Variable: Social health

جدول ۱۰: میانگین رتبه زیر شاخص‌های سلامت شهری منطقه چهار (روانی، جسمانی و اجتماعی)

Ranks	
	Mean Rank
mental health	2.00
Physical health	2.42
Social health	1.58

جدول ۱۱: جدول توصیفی زیر شاخص‌های سلامت شهری منطقه چهار (روانی، جسمانی و اجتماعی)

Descriptive Statistics					
	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
mental health	51	3.1176	1.29069	1.00	5.00
Physical health	51	3.7647	1.17624	1.00	5.00
Social health	51	2.5882	.85268	1.00	4.00

در تحلیل مسیر، مدل مفهومی پژوهش مورد آزمون قرار می‌گیرد. نتیجه تحلیل مسیر در نمودارهای (۷ و ۸) و (۴-۱۹) نشان داده‌شده است. در جدول (۴-۳۳)، شاخص‌های نیکویی برازش مدل آورده شده است. نتایج جدول (۱۲) حاکی از آن شاخص CFI برابر است با ۰/۹۰ که عددی است نزدیک ۱ و شاخص GFI برابر است با ۰/۷۶ و شاخص AGFI برابر است با ۰/۸۹ عددی است نزدیک به ۱؛ بنابراین شاخص‌های نیکویی برازش مدل نشان‌دهنده‌ی این است که درمجموع، مدل قابل استناد می‌باشد.

جدول ۱۲: شاخص‌های نیکویی برازش مدل مفهومی پژوهش

شاخص	X2	df	X2/df	CFI	GFI	AGFI	RMSEA
مدل تحلیل عاملی	۴۵۶۸/۰۱	۱۲۷۲	۳/۵۹	۰/۹۰	۰/۷۶	۰/۸۹	۰/۱۱۹

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

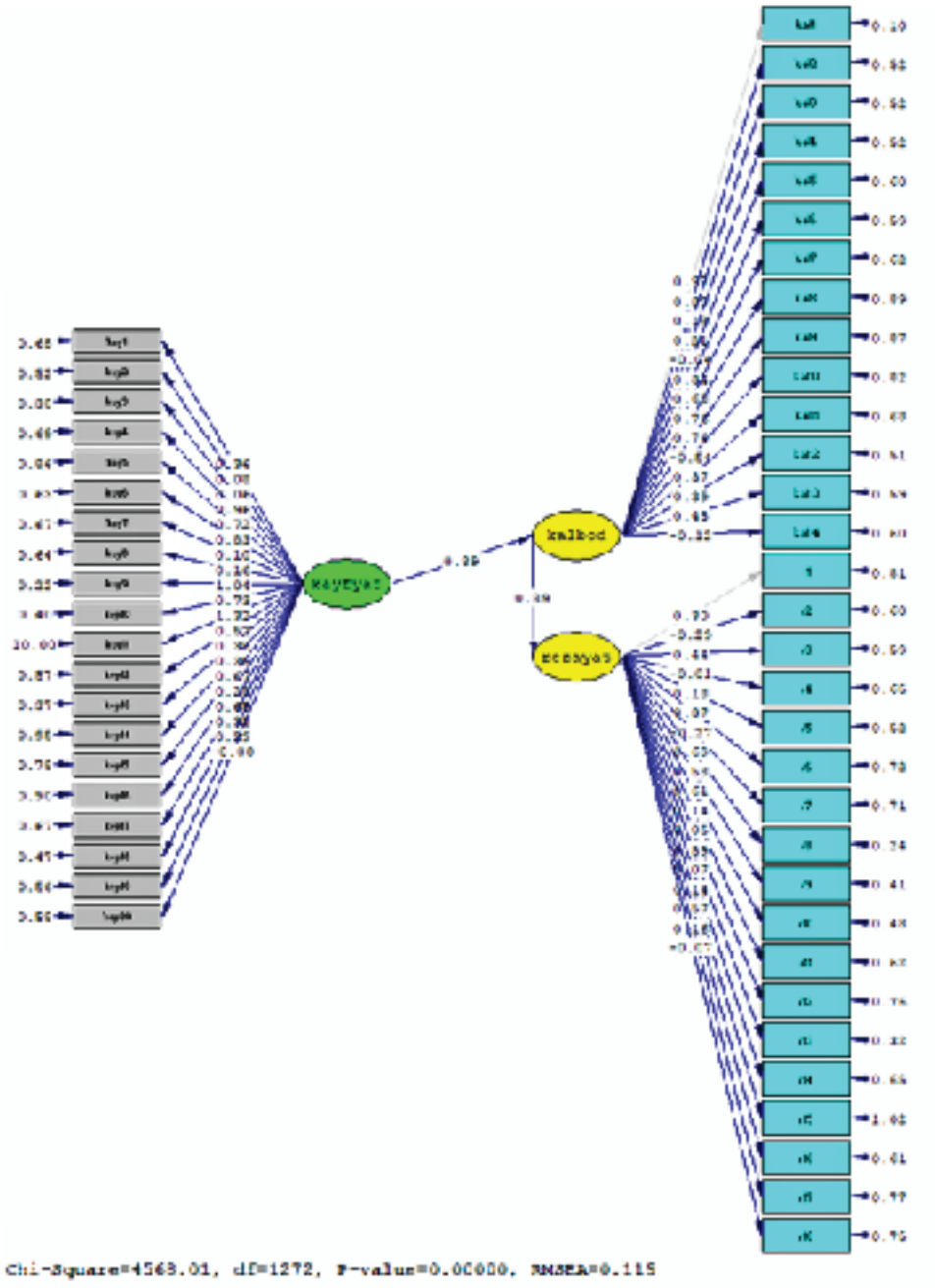

نمودار ۷: مدل اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش (ضرایب استاندارد)

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

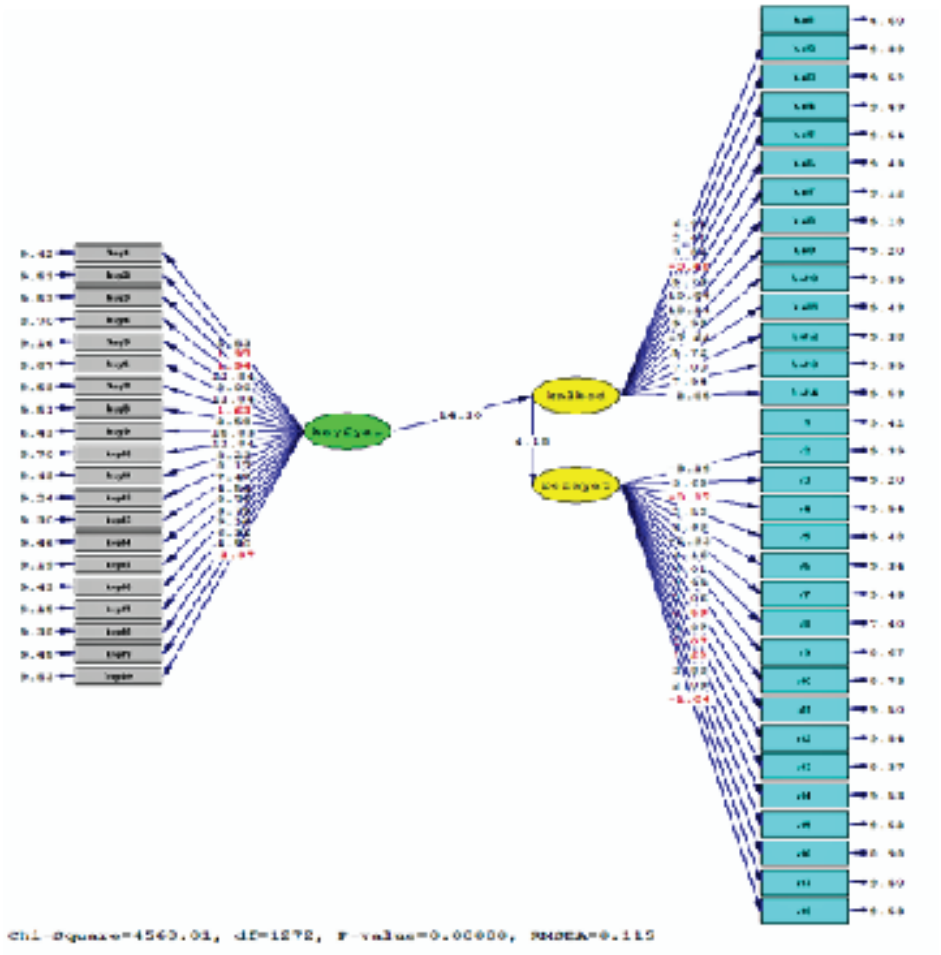

نمودار ۸: مدل اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش (آماره تی)

در بررسی فرضیه اصلی مقدار t تأثیرگذاری شاخص کیفیت محیطی بر رضایت شهروندان قمی ساکن منطقه ۷ از طریق عامل کالبدی (۴/۱۸) بیشتر از مقدار بحرانی قدر مطلق (۱/۹۶) جدول می‌باشد که نشان می‌دهد که شاخص کیفیت محیطی به عنوان یکی از عملگراهای بسیار مهم حوزه حقوق شهروندی منبعث از قانون شهرداری‌های کشور و همچنین اثرگذار بر سلامت شهری شهروندان، از طریق عامل کالبدی بر رضایت شهروندان هسته مرکزی شهر قم تأثیرگذار دارد. با توجه به ضریب همبستگی (۰/۷۹) می‌توان بیان نمود بین شاخص کیفیت محیطی و رضایت شهروندان قمی از طریق متغیر میانجی عامل کالبدی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

نتیجه‌گیری

نتایج مطالعات نشان می‌دهد که وضعیت امروزین منطقه شهری قم از حیث سرانه فضای سبز که یکی از عوامل بسیار مهم در دستیابی به حقوق شهروندی باشد، ۲/۵۵ مترمربع به ازای هر نفر است. این میزان اگرچه در قیاس با بسیاری از مناطق دیگر شهر قم از وضعیت مناسبی برخوردار است، اما این سرانه در قیاس با متوسط سرانه فضای سبز در کشورهای اروپایی (۲۵-۱۰ مترمربع) و کشور ایران (حدود ۳-۵ مترمربع)، کمتر است. گردوخاک به عنوان مشکل و معضلی که تمام مناطق شهر قم را به‌ویژه در فصل تابستان تحت تأثیر قرار می‌دهد، این منطقه را نیز در فصل تابستان بخصوص، متأثر می‌نماید که تبعات و مشکلات بعدی که می‌تواند متوجه سلامت شهروندان گردد. شهروندان منطقه اعتقاد دارند که برنامه‌ریزی، ساخت و مدیریت شهری و پروژه‌های مختلف آن با خواست و فرهنگ ساکنین مطابقت ندارد و دیدگاه‌های شهروندان در این خصوص کم‌اهمیت جلو داده می‌شود. به نظر می‌رسد که این مهم در هسته مرکزی، با توجه به قرارگیری کاربری منوریل در مجاورت محلات مسکونی منطقه و حرم مطهر، محل اختلاف‌های گسترده‌ای بین شهروندان قرار گیرد. بررسی‌های عینی نگارنده از مراحل ساخت‌وساز در مسیر رودخانه و تبدیل آن به اتوبان، نشان می‌داد که اصل درآمدزایی برای شهرداری،

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

اهمیت موضوع تخریب مسیر رودخانه و وقوع آسیب‌های بعدی را کاملا در حاشیه قرار داده بود. همچنین نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که شاخص آلودگی صوتی نیز که امروزه آثار آن در حوزه سلامت شهری و مواردی همچون افزایش بیماری‌های قلبی- عروقی، دیابت، وزوز گوش، فشارخون، اختلال در مکالمه، افت شنوایی، خستگی، روند پیری، سردرد، حوادث کار و دردهای عصبی و نیز تأثیرات آلودگی صوتی بر بهداشت روحی - روانی شهروندان از جمله افزایش اختلال خواب، آزار صوتی، استرس، سلامت عمومی، خشونت و تأثیرات اجتماعی محرز گردیده است، به عنوان یکی دیگر از شاخص‌ها قابل اشاره است. نگارنده بر این اعتقاد است که هسته مرکزی شهری قم که البته از ابعاد و شاخص‌های کیفیت محیطی، بالاتر از سایر مناطق است، بایستی کمترین مسائل و مشکلات محیطی را داشته باشد که وضعیت موجود مطالعات شاخص‌های محیطی منطقه در ابعاد مختلف مورد اشاره، تفاوت ملموسی با انتظار مذکور دارد. بخش دیگری از نتایج این مطالعه نشان از این مهم دارد که کیفیت محیطی این منطقه از شهر قم که به شکل مستقیم و غیرمستقیم بر سلامت شهری شهروندان اثرگذار است از وضعیت مطلوبی بر برخوردار نیست که این مهم به شکل ملموسی در دیدگاه ساکنین و کاربران آن هویداست. چشم‌نواز بودن کیفیت محیطی محدوده، جذابیت نمای ساختمان‌ها و مغازه‌ها، بهسازی جداره‌ها و جوی‌ها، کف‌سازی هماهنگ، مناسب بودن مصالح و سنگ‌فرش‌های مناسب، لکه‌گیری مناسب معابر و درزگیری مناسب معابر به عنوان مهم‌ترین گویه‌های مرتبط با شاخص مذکور مورد مطالعه و بررسی عینی قرار دارند. با گذار از خیابان‌های اصلی این مناطق همچون خیابان ارم، معلم، فاطمی، مرعشی نجفی، رسالت، شهدا و... شاهد بی‌نظمی‌های بسیار زیادی از نور، عکس‌ها، تبلیغات، آلودگی رنگ‌ها به‌ویژه در هنگام شب، نقاشی‌ها، فحاشی‌های روی دیوار، تورفتگی و برون‌زدگی کالبدی، استفاده از انواع فونت‌ها در زمینه تبلیغات و...، تماماً باعث شده که امروزه در هسته مرکزی شهر، آثار چندانی از چشم‌نواز بودن محیط و همچنین جذابیت نمای ساختمان‌ها و مغازه‌ها را شاهد نباشیم. با احتساب موارد مذکور، کیفیت طراحی و عملکرد امروز پیاده‌رو ارم که مهم‌ترین پیاده‌رو هسته مرکزی در جوار حرم مطهر است، از ضعف کیفی، طراحی و عملکردی آشکاری رنج می‌برد که درنهایت اصل برنامه‌ریزی شهری جهت آسایش و رفاه شهروندان را مختل نموده است. چنین وضعیتی را با تشابه بسیار زیاد در پیاده‌رو خیابان انقلاب به سمت گلزار شهدا با انبوهی از پستی‌وبلندی‌ها و ناهماهنگی رنگ، شکل و ظاهر طراحی پیاده‌رو شاهد هستیم. وضعیتی که در پیاده‌رو خیابان مرعشی نجفی و دیگر پیاده‌روها منطقه نیز به‌وضوح قابل مشاهده است. تنها فضای ایجاد شده در این زمینه که نمود بصری بسیار مناسبی دارد، پیاده راه تازه احداث شده ارم از حرم به سمت بازار قم است که عرض مناسب، طراحی زیبا و درنهایت رضایت و آسایش شهروندی را به وجود آورده است و این مباحث را در مصاحبه‌های صورت گرفته به‌خوبی می‌توان نمود داد که امروزه یکی از نمودهای عینی و بصری رعایت حقوق شهروندی است. خیابان آستانه، ارم، مرعشی نجفی و انقلاب (چهار مردان)، به عنوان نزدیک‌ترین خیابان‌ها به حرم مطهر، مملو از اغتشاش بصری و آلودگی نور در روز و شب هستند که معماری مذهبی – سنتی محیط را نیز تحت تأثیر قرار داده است. وجود انواع تبلیغات با رنگ‌های مختلف و در ارتفاع‌های متفاوت از مغازه‌ها، نوشته‌های زیر و درشت، وجود انواع نورهای مراکز تجاری و حتی دست‌فروش‌ها در خیابان‌ها و پیاده‌روها، همگی نقش منفی رنگ‌آمیزی محیطی موجود در منطقه را منعکس می‌نمایند که درنهایت کیفیت محیطی منطقه را دچار چالش و سلامت شهری شهروندان را به صورت آشکار و نهان مورد صدمه قرار می‌دهد. با توجه به اهمیت این منطقه در ارتباط با مرکزیت شهر، بایستی عنوان گردد که سایر مسائل محیطی همچون برچسب‌ها، تراکت‌ها و نوشته‌های تبلیغاتی محیط اطراف، دیوارنویسی محیط، حکاکی و خراش روی تابلوهای راهنما نماها، نمادها، المان‌های بی‌محتوی محیط، فرم‌ها احجام کالبدی، ساختمان‌ها، تابلوها و پنجره‌ها و تابلوها، بیلبوردها، پلاکاردها و اوراق تبلیغاتی محیط در منطقه که هر یک به نوعی نقض‌کننده کیفیت محیطی و سدی در برابر سلامت محیطی و شهری شهروندی است که اهمیت این منطقه در رابطه با کاهش مسائل محیطی به‌ویژه در زمینه توریست پذیری را دوچندان می‌نماید.

در مجموع به نظر می‌رسد با عنایت به مرکزیت این منطقه به صورت جزئی و اهمیت شهر قم به عنوان یکی از شهرهای مهم مذهبی – توریستی ایران و جهان تشیع با وجود بهبود نسبی نسبت به سال‌های قبل، همچنان با چالش‌های آشکار و نهانی مواجه است که زمینه را برای عدم سرزندگی و نشاط شهری برای شهروندان این منطقه ایجاد نموده است.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

منابع

۱. افضلی، رسول (۱۳۸۸)، مجموعه مقالات حقوق شهری (بررسی و تحلیل مسائل حقوق شهری در ایران)، انتشارات دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.

۲. بهادری، نرگس (۱۳۸۷)، «حقوق شهروندی در مدیریت شهری شهروندمدار با نگاهی به قوانین شهرداری‌های ایران»، مجموعه مقالات دومین همایش نظارت همگانی، شهروندی و توسعه‌سازمانی، تهران، انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی

۳. بهرام‌نژاد، زهرا (۱۳۸۷)، «نقش مؤثر اجتماعات محلی و نهادهای مردم محور در ایجاد و بازتولید مسئولیت شهروندی»؛ مجموعه مقالات دومین همایش نظارت همگانی، شهروندی و توسعه‌سازمانی. تهران؛ انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

۴. پیران، پرویز (۱۳۶۹)، «دیدگاه‌های نظری در جامعه‌شناسی شهر و شهرنشینی (مکتب اقتصاد سیاسی فضا)»، مجله اطلاعات سیاسی– اقتصادی، سال پنجم، شماره چهلم، صص ۸۱-۶۲.

۵. پیران، پرویز (۱۳۸۵)، «شهروندی از حقوق تا مسؤولیت»، تهران، نشریه نامه.

۶. تاجدار، وحید، رفیعیان، مجتبی، تقوایی، علی‌اکبر (۱۳۸۹)، سنجش مؤلفه سلامت در کلانشهر مشهد از دیدگاه برنامه‌ریزی شهری، هنرهای زیبا، شماره ۴۱، صفحات ۱۰۱-۱۱۰.

۷. جعفری لنگرودی، جعفر (۱۳۸۶)، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد ۳، تهران، نشر گنج دانش.

۸. رمضانی خردمردی، حسین (۱۳۸۷)، «عوامل مؤثر بر نهادینه‌سازی نظارت همگانی در جامعه»، مجموعه مقالات دومین همایش نظارت همگانی، شهروند

۹. و توسعه‌سازمانی. تهران، انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

۱۰. زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۶)، توسعه و نابرابری، تهران، انتشارات مازیار.

۱۱. زیاری، کرامت ا...، مهد نژاد، حافظ و فریاد پرهیز (۱۳۸۸)، مبانی و تکنیک‌های برنامه‌ریزی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه بین‌المللی چابهار.

۱۲. سام آرام، عزت‌الله، امینی یخدانی، مریم (۱۳۸۸)، بررسی وضعیت سلامت زنان سرپرست خانوار تحت پوشش سازمان بهزیستی قم، فصلنامه علمی-ترویجی بانوان شیعه، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۱۶۰-۱۳۴.

۱۳. شکری، نادر (۱۳۸۷)، شهرنشینی، حقوق و مسئولیت‌های شهروندی، مجموعه مقالات دومین همایش نظارت همگانی، شهروندی و توسعه‌سازمانی. تهران، انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

۱۴. صرافی، مظفر، توکلی نیا، جمیله و منصور استادی سیسی (۱۳۸۸)، «راهبرد توسعه شهر مبتنی بر توسعه پایدار، مطالعه موردی، شهر شبستر»، فصلنامه جغرافیا (نشریه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیدانان ایران)، دور جدید، سال هفتم، شماره ۲۲، صص ۸۲-۶۵.

۱۵. فرید، یدالله (۱۳۶۸)، جغرافیا و شهرشناسی، انتشارات دانشگاه تبریز.

۱۶. غفاری نسب، اسفندیار (۱۳۸۷)، «نقش شهروندی فعال در بهبود کیفیت زندگی شهری، مجموعه مقالات دومین همایش نظارت همگانی، شهروندی و توسعه‌سازمانی»، تهران؛ انتشارات موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

۱۷. فالکس، کیث (۱۳۸۱)، حقوق شهروندی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، نشر کویر.

۱۸. کامیار، غلامرضا (۱۳۸۷)، حقوق شهری و شهرسازی، تهران، انتشارات مجد.

۱۹. لطفی، حیدر، عدالتخواه، فرداد، میرزایی، مینو و شب بو وزیرپور (۱۳۸۸)، «مدیریت شهری و جایگاه آن در ارتقاء حقوق شهروندان»، فصلنامه جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره اول، صص ۱۱۰-۱۰۱.

۲۰. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۸۰)، بررسی جایگاه مفهوم شهرداری در قانون شهرداری‌های ایران، تهران، انتشارات سازمان شهرداری‌های ایران.

۲۱. هزارجریبی، جعفر، امانیان، ابوالفضل (۱۳۹۰)، «آگاهی زنان از حقوق شهروندی و عوامل مؤثر بر آن»، مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال سوم، شماره نهم، صص ۱۸ -۱.

22. Ahmed, Faheem, Na'eem Ahmed, Axel Heitmueller, Muir Gray, Rifat Atun(2017), Smart cities: health and safety for all, www.thelancet.com/public-health Vol 2 September 2017.

23. Andrianou, Xanthi., Makris, Konstantinos(2018), The framework of urban exposome: Application of the exposome concept in urban health studies, journal homepage: www.elsevier.com/locate/scitotenv, Science of the Total Environment.NO 636,pp 963–967.

24. Bosch,M. van den, Sangc, Ode(2018), Urban natural environments as nature-based solutions for improved public health – A systematic review of reviews, journal homepage: www.elsevier.com/locate/envres, Environmental Research,NO 158. PP 373–384.

25. Chakraborty, Raja, Kaushik Bose, Samiran Bisai(2009), Relationship of Family Income and House Type to Body Mass Index and Chronic Energy Deficiency Among Urban Bengalee Male Slum Dwellers of Kolkata, India, www.Elsevier.com,pp. 45-75.

26. Cities Alliance (2004),"Cities without Slums: Annual Report".

27. Curvy, Leslie, Minh, Luong, Harlan M. Krumholz, John Gaddis, Paul Kennedy, Stephen Rulisa, Lauren Taylor, Elizabeth H. Bradley(2010), Achieving large ends with limited means: grand strategy in global health, www.Elsevier.com, pp.82-86.

28. Kiper Uslu.A..T & Baris, M.E(2009),Public Health—Urban Landscaping Relationship and user's Perceptions, Journal Biotechnology & Biotechnological Equipment, Volume 23, Issue 3,PP1398-1408.

29. Ngoasong, Michael Zisuh(2009), The emergence of

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۶ . پاییز ۱۴۰۳
Urban managment
No.76 Autumn 2024

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]

global health partnerships as facilitators of access to medication in Africa: A narrative policy analysis, www.Elsevier.com, pp.949-556.

30. Prasad, Amit, Megumi Kano, Kendra Ann-Masako Dagg, Hanako Mori, Hawa Hamisi Senkoro, Mohammad Assai Ardakani, Samar Elfeky, Suvajee Good, Katrin Engelhardt, Alex Ross, Francisco Armada(2015), Prioritizing action on health inequities in cities: An evaluation of Urban Health Equity Assessment and Response Tool (Urban HEART) in 15 cities from Asia and Africa, journal homepage: www.elsevier.com/locate/socscimed, journal homepage: www.elsevier. com/locate/socscimed, Social Science & Medicine,NO145, PP 237- 242.
31. Stephens, Carolyn(2017),Global Issues:Urban Health in Developing Countries,International Encyclopedia of Public Health (Second Edition), http://www.sciencedirect.com, Pages 282–291.
32. Su, Meirong,Brian D. Fath,Zhifeng Yang(2010), Urban ecosystem health assessment: A review, www. Elsevier. com, pp. 2452-2434
33. Vearey, Joanna, Ingrid Palmary, Liz Thomas b, Lorena Nunez, Scott Drimie (2010), Urban health in Johannesburg: The importance of place in understanding intra-urban inequalities in a context of migration and HIV, journal homepage: www. elsevier. com/locate/health place, pp. 694- 702.
34. vez-Mauriz, Laura Este, Jimeno A. Fonseca, Claudiu Forgaci and Nils Bjo rling(2017), The livability of spaces: Performance and/or resilience? Reflections on the effects of spatial heterogeneity in transport and energy systems and the implications on urban environmental quality, ScienceDirect www.sciencedirect.com, International Journal of Sustainable Built Environment.NO 6, PP 1–8.
35. Wu, Shuyao, Delong Li, Xiaoyue Wang, Shuangcheng Li(2018), Examining component-based city health by implementing a fuzzy evaluation approach, journal homepage: www.elsevier.com/locate/ecolind, Ecological Indicators, NO93,PP791–803.
36. http://www.imo.org.ir.
37. www.Urban Rights.net/set214.

.۱

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-28]